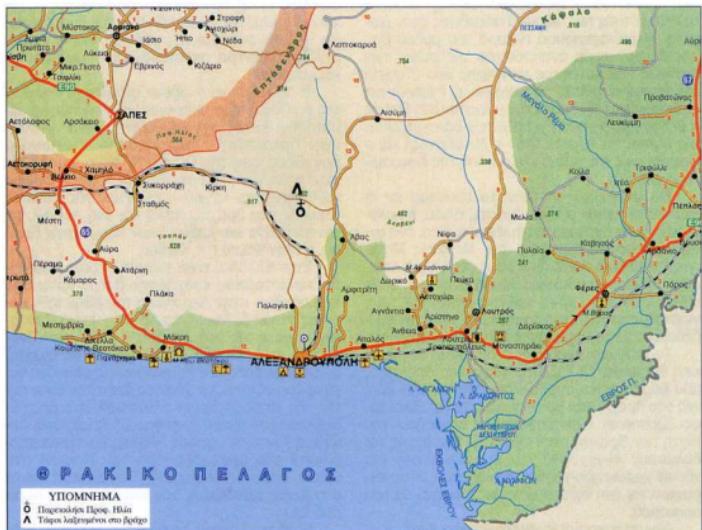

ΤΑΦΟΙ ΛΑΞΕΥΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΒΡΑΧΟ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΗ ΓΗ ΤΩΝ ΚΙΚΟΝΩΝ

Τοπογραφική θέση των τάφων.

ΘΡΑΚΙΚΟ ΠΕΔΑΓΟΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ
Διεύθυνσης Πρώτου Βαθμού
Α Τοπογραφικόν στο Δρέπανο

Σταύρος Δημητρίου Κιοτσέκογλου

Ιστορικός-Αρχαιολόγος

Μέλος ΕΤΕΠ του Τμήματος Ιστορικών-Εθνολογίας του ΔΠΘ

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας φάσης της εποχής του Χαλκού, είχε διαδοθεί στη Θράκη η λατρεία του ήλιου¹. Στολίδια που τον συμβόλιζαν διακοσμούσαν αντικείμενα καθημερινής χρήσης και έργα τέχνης. Οι βράχοι κοντά στο Παλαιόκαστρο (Βουλγαρία), στο νομό Ροδόπης (Πετρωτά), στη Νίμυα του νομού Έβρου, είναι γεμάτοι από αναριθμητές σχηματικές απεικονίσεις του ήλιου, λαξευμένες στο βράχο².

Οι αρχαιολογικές ανακαλύψεις δικαιώνουν τους αρχαίους συγγραφείς, οι οποίοι αναφέρουν ότι οι Θράκες κατασκεύαζαν τα ιερά τους στην κορυφή των βουνών για να δεχόνται τις πρώτες ακτίνες του ανατέλλοντος ήλιου. Όμοιοι χώροι αφιερώνονταν και στον Διόνυσο, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος για το φημισμένο μαντείο του Διονύσου στη γη των Σατραίων, οι οποίοι επέλεγαν τους ιερείς τους μεταξύ των Βησσών³.

Oκτώ αιώνες αργότερα ο Μακρόβιος μας πληροφορεί ότι στο λόφο Ζήλιμαστού υπήρχε κυκλικός ναός με κεντρικό άνθημα στη στέγη. Ήδη ο τόπος και το σχήμα αυτού του διονυσιακού ιερού αποκαλύπτουν το δεσμό με τη

λατρεία του ήλιου, θεότητα με την οποία συνδέονταν ο θεός της βλάστησης και εκείνος του βασιλείου των νεκρών. Τέτοιες σχέσεις κάνουν αντιληπτό το πετρωμένο που επιφύλασσε η τύχη στον Ρήσο, ο οποίος σαν ηλιακή θεότητα «δεν θα

χανόταν στην αγκαλιά της μαύρης γης», αλλά «θα παρέμενε να εκστασιάζεται στο φως με την ιδιότητα του ημέρου στις σπηλιές της αργυρόφλεβης Θράκης⁵. Με αυτόν τον τρόπο συνέδεται η χρήσιμη αρχή (σπήλαιο) με την ηλιακή (η έκσταση του φωτός).

Άλλος προσοχής είναι ο μύθος του Μάρωνα, ιερέα του Απόλλωνα (ηλιακή θεότητα), ο οποίος στην Οδύσσεια προσφέρει στον Οδυσσέα διάφορες γλυκούς κρασί⁶, σύμβολο του Διονύσου. Ο Εύανθης, πατέρες του Μάρωνα⁷, ήταν γιος του Διονύσου, ενώ μια άλλη εκδοχή αποδίδει την πατρότητα του Μάρωνα απευθείας στον Διόνυσο. Η ενδιαφέρουσα πλευρά του μύθου βρίσκεται στον ιερέα αντιπρόσωπο της φυλής των Κικώνων, που κατάφερε να ενώσει δύο στοιχεία διαμετρικά αντίθετα, τα απολλώνια (ηλιακό) και το διονυσιακό (χθνιο), όταν μαίνονταν στη Θράκη η σκληρή σύγκρουση μεταξύ των δύο λατρειών, της οποίας τα θύματα ήταν ο Λυκούργος⁸ και ο Ορφέας⁹, με την τελική επικράτηση της διουνιστήριας λατρείας.

Θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα αν ο Θράκες πίστευαν σ' έναν θεό του ήλιου, ή καλύτερα σ' έναν αντικαταστάτη (έναν ημίθεο, έναν ανθρωπόμορφο πνέυμα, για την Μεγάλην Μητέρα), τον ήρωα. Αυτό συνέβαινε στη Μικρά Ασία, όπου ο Άττις και ο Άδωνις θεωρούνταν θνητοί και όπου ο θάνατός τους και η αναγέννησή τους γιορτάζονταν στα επίτιμα μιστήρια που ήταν συδεμένα με τη λατρεία της Μεγάλης Μητέρας¹⁰.

Το σπήλαιο είναι χρήσιμο σύμβολο στη θρακική θρησκεία. Οι λαζαρείτοι τάφοι της Θράκης¹¹, που υψηλώσαν και συμβόλισαν σπήλαια, οι κόγχες στα βράχια των βουνών και οι μεγαλιθικοί τάφοι (Dolmens), είναι μνημεία που εκφράζουν την πίστη των Θρακών στην αθανασία της ψυχής και δηλώνουν συγχρόνως τον ουρανίο-ηλιακό και χθόνιο χαρακτήρα της θρησκείας τους, όπως κορυφώνεται στη διδακτικά και τα μιστήρια του ορφισμού.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτά τα ονόματα και τα επεισοδία ανήκουν στη σφάρια του μύθου και όχι στην ιστορία, κι όμως στη μυθολογία απεικονίζονται καθαρά αληθινά συμβάντα αυτής της μεταβατικής περιόδου, που πιθανότατα συμπίπτει με το τέλος της θύτερης εποχής του Χαλκού και την αρχή της πρώιμης εποχής της Σιδηρής.

Οι Οδρύσες αναφέρονται για πρώτη φορά από τον Ήρόδοτο¹², σύμφωνα με τον οποίο κατοικούνταν στην νοτιοανατολική Θράκη, περίου στο τρίγυρο που σχηματίζονται από τους ποταμούς Τούντζα, Άρδα και Έβρο, κοντά στην Ανδριανούπολη. Πρόκειται χωρίς αμφιβολία για την καρδιά του μεγάλου μεγαλιθικού πολιτισμού, μαρτυρίες του οποίου αποτελούν τα Dolmens και οι λαζευμένοι τάφοι στους βράχους των βουνών της Στράτιας της Ροδόπης, και των ανατολικών κλιτών του Σακάρ, έργα της φυλετικής ομάδας στην οποία οι Οδρύσες έδωσαν το όνομά τους τον 5ο αιώνα π.Χ. Η εξάπλωση του ονόματός τους σε όλο και περισσότερες περιοχές της Θράκης ήταν αποτέλεσμα επιβολής της ηγεμονικής πολιτικής τους στην περιοχή που βρισκόταν κάτω από τον στρατιωτικό τους έλεγχο. Θραύσματα κεραμικής που βρέθηκαν στο εσωτερικό και στην κοντινή γύρω

περιοχή μεγαλιθικών μνημείων-Dolmens, τάφων λαζευμένων στο βράχο ή κογχών (στη Βουλγαρία), δίνουν μια χρονολόγηση μεταξύ των 11ου και του 2ου αιώνα π.Χ. Μερικοί τάφοι ήταν λαζευμένοι στη βραχώδη ποδιά της Ροδόπης¹³ σε αρκετά μεγάλο μήκος, προσανατολισμένοι στην Ανατολή, εκτεινόμενοι στην ευρευτερής ακτίνες του ήλιου όλη την ημέρα. Τα επτακόσια περίπου Dolmens της Θράκης (σημερινή Βουλγαρία) και μερικές κοιλότητες ή δωμάτια λαζευμένα στους βράχους της Ροδόπης αποτελούσαν την τελευταία κατοικία βασιλιάδων ή αρχηγών και συμβόλιζαν την ένωση των δύο λατρειών, της ηλιακής και της χθνικής, και ήταν παράλληλα κέντρα τελετουργικών προσφορών και λατρείας.

Η συνθειανα σκάβουσαν στο βράχο κοιλότητες ή κόγχες, προσφοριμένες για σπόνδες και αιματηρές θυσίες για τη θεότητα είναι γνωστή στην Πλαισιόνη¹⁴, στην οροδανία, στο μεγάλο βραχώδες ιερό της Πέτρας¹⁵, όπως η επίσης και στην πόλη του Μίδα στη Φρυγία¹⁶, με το πλήθος κοιλοτήτων και κογχών ακόμη και στις κάθετες πλευρές των βράχων, αλλά και στη Λυκία¹⁷, με την πλήθωρα των λαζευμένων τάφων στην Πινάρη, ή στην Καύνο της Καρίας.

Στην Ελλάδα, είναι γνωστές τρεις κοιλότητες προϊστορικής εποχής στο βράχο κάτω από το Ερέχθεο στην Ακρόπολη της Αθήνας¹⁸, κάποιες στους Δελφούς κοντά στην πηγή Κασταλία¹⁹, και επίτα στα Δενδρώπολη της Αργολίδας. Επίσης, προορισμένες να δέχονται τις αιματηρές προσφορές των θυσιών και τις σπόνδες για τους νεκρούς και τις χθόνιες θεότητες είναι αυτές της Θηρας²⁰ και της Θασού²¹, στο βραχώδες ιερό του Ηρακλή, οι οποίες βρίσκονται συνήθως κοντά στα τάφους. Βέβαια ερμηνεία αποδίδεται στο βραχώδες ιερό του Ηρακλή στη Θάσο, όπου οι λαζευμένες κοιλότητες κοντά στο θώμα προδίδουν τον λατρευτικό προορισμό του.

Κατά τον Launey, το αίμα των θυμάτων φτάνει εμποτίζοντας τη γη στη χθόνια θεότητα ή στο νεκρό, αν και αντιμετωπίζει τη δυσκολία του αδιαπέραστου του βράχου, ενώ φάεται πο φυσική η τοποθέτηση στις κοιλότητες προϊστόντων της γης (πατάρι, φρούτα), είτε απευθείας στο βράχο είτε μέσω σε αγγεία. Όποια και αν ήταν η προσφορά, προδίδει την επιθυμία της τοποθέτησης του προσφερόμενου αντικείμενου όσα το δυνατότατο κοντιτέρε σ' αυτόν ή αυτήν, των οποίων ο τόπος κατοικίας ήταν κάτω από τη γη. Αυτές οι κοιλότητες στους βράχους εμφανίζονται και στη λατρεία των νεκρών και βεβαιά στη λατρεία των χθονικών θεότητων. Αυτή η συνήθεια δεν είναι επαληνική, αλλά προελλιγική, με έδηλη την αρχαϊκή της καταγωγή στους λατρευτικούς θεσμούς²² και τις δοξασίες που συνέδενται μέσα με ανάλογα φαινόμενα που εμφανίζονται συχνά στην κοντινή Μικρά Ασία.

Οι Φρύγες²³, που μετά την πτώση της αυτοκρατορίας των Χετταίων τον 12ο αιώνα π.Χ. κατέλαβαν το Μπογάζκιο, είχαν τη συνήθεια της κατεργασίας των βράχων, συνδεδέμενη με τη δοξασία τους ότι στο βαθός της γης κατοικεί η Κυβέλη. Στην πόλη του Μίδα²⁴, κάθε προεσχή, σκάλα, σπίτι, τάφος, ή άλλο αρχιτεκτονικό στοιχείο συναντεί στην προσπάθεια των Φρυγών να

εκδηλώσουν το σεβασμό και την αφοσίωσή τους στη θεά του βράχου, την Κυβέλη, που ζει και εκδηλώνεται στο βράχο ο οποίος δεν θεωρείται μια οδραντής μάζα –ούτε εκλαμβάνεται σαν ειδωλο-αλλά ένας ζωντανός οργανισμός στον οποίο παλλάταν το μυστικό λέμφος, η μυστική δύναμη της χθνός θεότητας, έτσι ώστε με αυτές τις λαξεύσεις στο βράχο, που θεωρούνταν σαν δώρα και παρακλήσεις, πίστευαν ότι θα την εξανάγκαζαν να εκδηλωθεί.

Τάφοι λαξευμένοι στο βράχο στην περιοχή του Μποζ-τεπέ (Αλεξανδρούπολη)

Στην περιοχή του Μποζ-τεπέ, 6 χλμ. περίπου βορειοδυτικά από το χωριό Αβαντάς (Αβαζ), κοντά στο δρόμο-διάβαση Αβαντα-Προφήτη Ηλία-Κίρκη, μέσω Μποζ-τεπέ υπάρχει βραχώδες ύψωμα και απομονωμένος βράχος, που έχωριζει ιδιαίτερα μεταξύ των υπολοίπων εξογκωμάτων του υψώματος (εικ. 1α).

Περιγραφή-ερμηνεία-σχολιασμός

Στην ανατολική πλευρά του απομονωμένου βράχου υπάρχουν δύο εγκάραριες κούχες και μία κάθετη: Η κεντρική επιψημής και κυκλική, με μήκος μέσα στον σκαμένο βράχο 1,60 μ. και διάμετρο 0,70 μ., ήταν και ο χώρος τοποθέτησης του νεκρού. Λίγη ψηλότερα και δεξιά της κεντρικής κούχης, υπάρχει μία δεύτερη κούχη, αβαθής, κυκλικού σχήματος, πιθανότατα χώρος τοποθέτησης προσφόρων στερεών αλλά και υγρών, αφού η κοιλότητα που δημιουργείται στη βάση είναι αρκετή για να δεχθεί και υγρές προσφορές (εικ. 1β). Αριστερά της κεντρικής κούχης, υπάρχει μια κάθετη κούχη ημικυλικού σχήματος με διάμετρο 0,45 μ., πιθανόν για την τοποθέτηση προσφόρων ή σπονδών, ή άκομη και αιματηρών θυσιών, αφού στην αρχή της διακρίνεται καθαρά ένα κανάλι εκροής που συνεχίζεται αιμοδρό μέσαντας πάνω στο βράχο, εμποτίζοντας τον, φτάνοντας έτσι στο νεκρό και στη θεότητα (εικ. 2).

Σε απόσταση τριών μέτρων από τις κούχες, στον επιλινή βράχο, υπάρχει περισσέντε πετρινή ταφόπλακα παραλλήλγραμμου σχήματος διαστάσεων 0,90 x 1,20 μ. με πάθος 0,20 μ. πειραιετικά, ενώ στο σημείο που ανταποκρίνονται με το άνοιγμα της κεντρικής κούχης με μια προεξοχή φτανει τα 0,40 μ., κλίνοντας έτσι «ερμητικά» το στόμιο του τάφου. Από την πρόσοψή του τάφου είχε αφαιρεθεί αρκετό ωλικό, ώστε να υπάρχει ο ανάλογος χώρος που θα δεχόταν την καλυπτήρια πλάκα, την οποία συγκρατούσε στη επάνω πετρινή προεξοχή, που λαξεύτηκε εσωτερικά με ένα αλικί ή πατούρα, ώστε να τη δέχεται και να τη συγκρατεί (εικ. 2).

Στη βορειανατολική και βόρεια πλευρά του βράχου, χαμηλότερα που τηών τάφου υπάρχουν άλλες δύο επιμηκεις ευρύχωρες κούχες, λαξευμένες στα πράνες του βράχου, που χρησιμεύουν για ταφές, όπως φαίνεται από τις μικρότερες θήκες που λαξεύτηκαν περιμετρικά του κάθε τάφου έξωτερικά ή εσωτερικά για την τοποθέτηση προσφορών, ενώ και οι δύο φέρουν την

1α. Γενική άποψη των τάφων στο ύψωμα του Μποζ-τεπέ.

1β. Ο πρώτος τάφος και δεξιά η αβαθής κούχη για τις προσφορές.

κάθετη κούχη στις άκρες των λαξευμένων τάφων. Μία μικρότερης διαστάσεων κούχη διακρίνεται στο εύρος του τρίτου τάφου, πιθανότατα ταφή νεκρού μικρότερης ηλικίας (εικ. 3, 4).

Η τεχνοτροπία και των τριών τάφων με την κάθετη κούχη στην άκρη καθέ τάφου μάς δηγείει στο συμπέρασμα ότι κατασκευάστηκαν πιθανότατα την ίδια χρονική περίοδο, με τον πρώτο να προηγείται των υπολοίπων. Ο τρίτος κατασκευής του πρώτου τάφου εγκάριστα στη μάζα του βράχου, συγκρινόμενος με τις άλλες δύο ταφές στο πρανές του βράχου, αλλά και ο προσανατολισμός τους που δεν είναι άμεσος προς την Ανατολή, δείχνει τη δευτερεύουσα σημασία των δύο τάφων –και ιδιαίτερα του τρίτου, προσανατολισμένου στο βορρά-, σε συγκριση με τον πρώτο. Ο δεύτερος και ο τρίτος τάφος πρέπει να λαξεύτηκαν μετά τον πρώτο και πολύ πιθανόν να περιέχειαν συγγενικά πρόσωπα του νεκρού της πρώτης ταφής ή άκομη και υπηρετεί.

2. Επόνω της προεξοχής με τη λόξηση εσωτερικά, για να δέχεται την ταφόπλακα. Στο βάθος η κάθετη κόγχη και το αιλάνι προς την είσοδο του τάφου.

λέξ, γεγονός που συναντινεί στο ότι, εκτός από τόπος ταφής, ήταν και χώρος λατρευτικής σύναδεσης συλλογικών τελετών. Εκατό περίπου μέτρα ανατολικότερα του βράχου, στη βάση ενός άλλου υψώματος, ένας λειος πέτρινος ογκος (εικ. 6) είναι λαξευμένος με πολλές κοιλότητες, πιθανών χώρος προσφορών, με ειφανή τα χήνη ανθρώπινης λαξευσης. Ας σημειωθεί ότι είναι εύκολο να παρανοθεύνεται κοιλότητες ή κόγχες που δημιουργήθηκαν από ρωγμές με τη διαβρωτική ικανότητα του νερού, του πάγου και του αέρα, στα σημεία των βράχων που το πέτρωμα είναι λιγότερο συμπαγές. Κοντά στο χώρο προσφορών βρέθηκαν χειροποίητα όστρακα κεραμικής, ένα από τα οποία φέρει λείανση στην επιφάνεια, εγχάρακτη διακόσμηση, και χρονολογείται πιθανότατα στην ύστερη εποχή του Σιδηρού(:) (εικ. 7).

O Lenormant, ενάμιση αιώνα πριν, αναφέρεται στη φρυγική λατρεία της Κυβέλης λέγοντας ότι: «Οι βράχοι και τα βουνά μπορούσαν να θεωρηθούν σαν ένα σύμβολο της Κυβέλης²⁹, επικαλούμενος τον Τιμόθεο, κατά τον οποίο η Μητέρα των θεών, δηλαδή η Κυβέλη ή η Αγδιστη, γεννήθηκε από μέτρα ζωογονημένη από θεϊκό φύσημα, την Petra Genitrix, πηγή ζωής και βέβαια καρπό της Μητέρας-Γῆς».

Η ευρύτατα διαδεδομένη θρησκευτική αυτή συγχέεια λαξευσης κοιλότητων στο βράχο, κοινή σε όλους τους λαούς, βρίσκει την εξήγηση της στην πρωτόγονη ευλάβεια προς τη θεότητα της φυσής, και ιδιαίτερα στη Θεά-Μητέρα³⁰, αρχή και υποστηρίκτρια κάθε εκδηλώσης ζωής, ζωής που εκπληρώνοντας τον κύκλο της ζήνης και επανέρχεται στη μήτρα, στη γη από την οποία προήλθε. Εται εξηγούνται και οι τρεις ταφές λαξευμένες σ' ένα χώρο «ειρό», όπου είναι έντονες οι εκδηλώσεις λατρείας, που δεν γνωρίζουν σύνορα χωρών και ηπείρων, γιατί είναι έκφραση κοινής πνευματικής συμπεριφοράς του πρωτόγονου ανθρώπου. Οι κοιλότητες επάνω και γύρω από τους τάφους, λαξεύονται από τους πιστούς για να μπορούν να κάνουν σπουδές στους νεκρούς, αλλά και στην προστάτιδά τους, της οποίας η υπερφυσική παρουσία εμποτίζει και γονιμωπούσε τη δομή των βράχων, που απλώνονται επιθλιπτικά και μοναχικά μακριά από τον κόσμο των ανθρώπων. Ο βράχος είναι ένα είδος καλύμματος που παρεμβαλλόταν μεταξύ της θεότητας και του πιστού. Ο πιστός προσταθόμενος με τις διάφορες επειγοραίς της επιφάνειάς του να σχίζει αυτό το καλύμμα και να προσεγγίσει όσο δυνατό περισσότερο την ενδόμυχη θεϊκή υπαρξη, που παρείχε μια μυστηριώδη ζωή στον αδρανή βράχο, ο οποίος μέσω των λαξεύσεων μετατρεπόταν σε βράχο γεμάτο ζωή. Οι νεκροί του πρώτου τάφου, αλλά και τών υπολοίπων «ζητουσαν» κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στον τάφο την προστασία της Μεγάλης Θεάς³¹ ή την ταύτιση μαζί της³², στο πλαίσιο της ευσέβειας και του σεβασμού προς τη θεότητα.

Είναι εύκολο να υποστηρίχει ή ομοιότητα των τάφων του Μποζ-Τεμέ με αυτές των αρχαίων Φρυγών. Πρόκειται ούμας για τυχαίες αναλογίες ή άμεσες επαφές;

Ο τρόπος κατασκευής του πρώτου τάφου είναι πιο επιμελημένος. Ο νεκρός προστατεύεται από την ταφόπλακα, κάτι που δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και σχολαστικότητα σύνοπτον αφού το τυπικό της ταφή για το νεκρό, που αν δεν ήταν βασιλικής καταγωγής, ή αρχιγός κάποιας κοινότητας²⁶ θα πρέπει αναμφισβήτητα να ήταν μια σημαινουσα προσωπικότητα της φυλής του.

Στην κορυφή του βράχου, είναι λαξευμένες δύο κοιλότητες από τις οποίες η μεγαλύτερη περιέχει μάλιστα και νέρο από την τελευταία βροχή (εικ. 5). Στην περιμέτρο της αρχίζουν δύο αιλάκια, που έγιναν με αιχμηρό αντικείμενο²⁷, όπως και οι δύο παραλλήλως γραμμές, που τέμνονται εξωτερικά από δύο καμπύλες, δημιουργήντας ένα ακατανόητο σχήμα. Το νερό που πίεσα να τρέξει πέφασε από το αιλάκι²⁸ και, αφού διέγραψε αρκετούς ελγυμούς στο βράχο, κατευθύνθηκε προς την κάθετη κόγχη. Οι κοιλότητες και οι τρύπες περιμετρικά του βράχου, ιδιαίτερα στη βόρεια πλευρά, είναι πολ-

3

5

3. Ο δεύτερος τόφος με τον κοιλότερο περιμετρικό, για την τοποθέτηση των προσφορών.

4. Βόρεια του τόφου, ο τρίτος τόφος.

5. Η κοιλότητα με τα αυλάκια και το εκπανότητο σχήμα-σύμβολο.

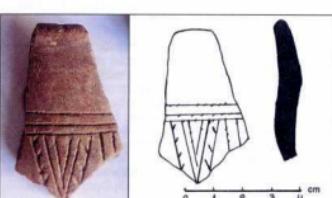
6. Χώρος προσφορών.

Χρονολόγηση

Παντελής είναι η έλλειψη οστράκων ή οστών μέσα και έξω από τους χώρους ταφής, κάτι που δημιουργεί δυσκολίες στη χρονολόγηση. Έτσι μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Με βάση τη βιβλιογραφία³³ και τους ανάλογους τάφους αυτού του τύπου στην ευρύτερη περιοχή της Θράκης (κυρίως Βουλγαρία), αλλά και τη χονδροειδή λάζαυρη εσωτερικά του πρώτου τάφου χωρίς την παραμικρή λειλανσή, μπορούμε να τους εντάξουμε, με κάθε επιρύλαξη, στη χρονική περίοδο μεταξύ του 11ου και του 6ου αιώνα π.Χ. Οι πιθανότητες να χρονολογούνται μεταγενέστερα είναι μικρές, αφού η παρουσία Ελλήνων αποικιών, η κοντινή απόσταση των τάφων –άρα και κάπιοι παρακείμενοι οικισμού– με τη θάλασσα, και οι δρόμοι της ενδοχώρας –οι τάφοι είναι τοποθετημένοι κοντά σ' έναν από αυτούς– έφεραν καινούριες εμπειρίες παραγωγικών δυνάμεων πιο σύνθετων σε σύγκριση με αυτές των Θρακών, που οδηγούσαν στον σταδιακό, αλλά σταθερό εξέλλητισμό τους.

Σημειώσεις

Σύμφωνα με τον J. Goody, «Religion and Ritual: The Definitional Problem», BJS 12 (1961), σ. 143-164, «η τελετουργία είναι μια κατηγορία τυποποιημένης συμπεριφοράς, στην οποία η σχέση ανάμεσα στο μέρος και στο σκοπό είναι μη λογική», ενώ κατά τον K. Lorenz «η τελετουργία είναι δράση που αποκοπεῖ στην επιβεβεη τυπικά χαρακτηριστικά της τελετουργίας απ' αυτήν την άποψη είναι: το στερεότυπο μοντέλο δράσης, ανεξάρτητο από την παρούσα κατάσταση και συναιθητική διάθεση την επανάληψη και η υπερβολή για να επιτευχθεί ένα είδος θεατρικού αποτελέσματος».

7. Οστρακο που φέρει λεισηση στην επιφάνεια, εγχάρακτη διακόσμηση, και χρονολογείται πιθανότατα στην ύστερη εποχή του Χαλκού ή την πρώιμη εποχή του Σιδηρού.

και η λεπτομέρια της επικουνωνίας». Σύμφωνα, τέλος, με τον Karl Meuli, η τελετουργία «είναι μία αυθόρυμη αντίδραση τεχνητή εργασίων με σκοπό την επιβίτηση». Οι παράδιανα αναφέρει βρίσκονται στο W. Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, University of California, California 1979, βλ. εκδ.: μετρ. Η. Ανδρέαδη, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997, σ. 71, 72, 252 στη. 13.

Σχετικά με τη γη των Κικούνων, βλ. Οδύσσεια 9.39-61, Ηρόδ. 7.59, 7.108, 7.110. Οι εν λόγω παραπομπές δεν προσδιορίζουν μόνο την τοπογραφία του χώρου στον οποίο έγινε το θρακικό φύλο των Κικούνων, αλλά και τη χρονική περίοδο στην οποία χρησιμοποιήθηκε το εν λόγω εθνισμό, αφού από τον 50 αώνα π.Χ. και μετά αναλαμβάνονται οι Θρύλοι της τύχης και αυτής της περιοχής, Z.H. Archibald, *The Odyssean Kingdom of Thrace*, Clarendon, Oxford 1998, σ. 98, 126 κ.ε.

1. A. Fol. - I. Marazov, *Thrace and the Thracians*. 1977, παλική μετάφραση της A. Asioi, Flli Melita, Roma 1985, σ. 44, κ.ε.

2. Για Πετριάδα Ροδόπην, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, «Η προϊστορία στο χώρο της δυτικής Θράκης», Αρχαιολογία 13 (1984), σ. 18, 14 εικ. 8. Για την περιοχή του χωριού Νίψα του νομού Έβρου, Θ. Κούγκουλος, «Προϊστορική έρευνα στην Νίψα του νομού Έβρου», Θρακική Επιτροπή 9 (1992-94), σ. 127-161, ειδικότερα σ. 133-134, 135-136.

3. Ηρόδ. 7.111.

4. C.M. Danoff, βλ. ἀλ. „zilmissus“, στο Pauly-Wissowa (επιμ.), RE 10/1, München 1972, σ. 447.

5. Ευρητόρης, Ρήγος 970, 978-979. Για τον Ρήγο, βλ. Ι. Κακρίδης (επιμ.), Ελληνική Μυθολογία, τ. 5, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1987, σ. 80-83. Η εμφάνιση του Ρήγου στο τρικού σπαταλόδιο συνδέεται από λεπτά άλογα, δηλαδή από ένα ήλικο σύμβολο της ζωής, J.C. Cooper, βλ. ἀλ. „άλογο“, *An Illustrated Encyclopedia of Traditional Symbols*, London 1978, βλ. ελλ. ἄνδρα, μετρ. Α. Τσάκαλης, Πύρωνος Κόσμος, Αθήνα 1992, σ. 33-36.

6. ΟΣ. 9. 164-165.

7. ΟΣ. 9. 196-205.

8. Οι λαούροις, που ταυτίζεται με την ήλιακη λαμπτήρα που αντικαθίσθηκε στη λατρεία του Διονύσου, ενώ ο τραγικός θάνατος του συμβιβλίεται το βραύιδο της νέας Βροτοκείας, βλ. Κακρίδης, ὅ.π., τ. 3, Αθήνα 1986, σ. 291-294.

9. Η έντονη παρουσία του απολογισμού στοιχείου στη μορφή του Οφέα θεωρήθηκε από τους αρχαίους συγγραφείς η αριστή της απάνθρωπης επιδικήσης του Διονύσου. Βλ. Κακρίδης, ὅ.π., σ. 293-299.

10. Μεγάλη Μητρέα, ή Κυβελή, ή Ανδιστή, βλ. ενδεικτικά Κακρίδης, ὅ.π., t. 2, Αθήνα 1986, σ. 239-240.

11. Στοις Ασκητές, βλ. Τριαντάφυλλος, ὅ.π., σ. 18. 1K. 14. Στη Νίψα, βλ. Κούγκουλος, ὅ.π., σ. 131-133. Στην Πετριώτα, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, «Les monuments mégalithiques en Thrace Occidentale», *Pulymetra* 4 (1980), σ. 145-163, εικ. 20-24.

12. Ηρόδ. 4.92 Θουκ. 2.29, 2.96. Εκτενέστερα στον Archibald, ὅ.π., σ. 98, 126 κ.ε.

13. Triantafyllos, ὅ.π., σ. 145-163, εικ. 20-24.

14. M. Ottosson, *Temple and Cult in Palestine*, Uppsala 1981.

15. G. Dalmat, *Petra und seine Felsheiligtümer*, 1, Leipzig 1903, σ. 81.

16. G. Francovich, *Santuary et tombe rupestri dell'antica Frigia*, L'Eru, Roma 1990, σ. 12, 44, 88 ε.ε.

17. Francovich, ὅ.π., σ. 171-179, αναφέρεται και σε μερικές πόλεις της Λακωνίας και της Καρίας με τάφους λαξεύμανσι στο βρόχο.

18. H.G. Buchholz, *Schalensteine in Griechenland*, Anatolien und Zypern, Studien zur Bronzestufe, Festschrift Wilhelm Albert v. Brunn, Mainz am Rhein 1981, σ. 65, 91, σημ. 23.

19. P. Amandry, «La Fontaine Castalie; la fontaine rupestre», BCH 102 (1978), σ. 233-241, σχ. 9-14.

20. A. Persson, *The Royal Tombs at Dendra near Mycènes*, Lund 1931, σ. 106-107, σχ. 76, σ. 77-78, 115, σχ. 54.

21. E. Pfuhl, «Der archaische Friedhof am Stalldierge von Thera», Athemische Mitteilungen 28 (1903), σ. 249-251.

22. M. Launey, «Le sanctuaire et le culte d'Eracles a Tassos», *Etudes Thassiques* 1 (1944), σ. 23, σχ. 10.

23. Launey, ὅ.π., σ. 167-168.

24. Η πλειστοτέλεια των μελετημένων υποτύπων τη μετακίνηση των Φρυγών από τη Θράκη προς την Ανατολή γύρω στο 1200 π.Χ., όπως αναφέρουν ο Ηρόδοτος και ο Στράβων. Άγνοτα είναι εκείνοι που υποστηρίζουν το απίθανο τη μετακίνηση προς την Ανατολή ενώσεων ολόκληρου λαού με προδιορισμένη εθνική χαροκτησιακή άποψη οι Φρύγες, οι οποίοι, ίσως γηγενεῖς τη Μ. Ασσία, δεν αποκλείεται να πέρασαν τον Βόρειο μεταναστικό μεντόν με έναν μη εξακριβωμένο αριθμό Θράκων. Ιώσης η τελευταία μετακίνηση Φρυγών και μερικών Θράκων να οδήγησαν τον Ηρόδοτο και τον Στράβωνα να αναστρέψουν τη σχέση Θράκων και Φρυγών, Francovich, ὅ.π., σ. 1-11.

25. Στο ίδιο, σ. 12, 44, 73, 88.

26. Το υψηλό Μητρό-τεπέ, υπάρχει ο μεγαλύτερος από τους περίπολους που έχουν εντοπιστεί ακόμη πάρα στο χώρο της Θράκης, με περιπέτερο 3.018 μ. Η εκκορά, που έγινε με μηχανή, έφερε στα φύλα σπρώκα γηγενείς ρωμαϊκής εποχής, βλ. Δ. Τριαντάφυλλος, «Ανάστα», ΑΔ 46/B2 (1991), σ. 341. Διάλογο απίθανη η υπαρχή αρχαιοτερού οικισμού εντός ή εκτός του περιβόλου, ο οποίος βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τους περίπολους.

27. Ο βράχος λαξεύτηκε με αχιρό και παραλλήλα ανθεκτικό εργαλείο στη πέτρα του λαξεύτηκε και στην αντιστοίχη του πετρώματος.

28. Η λαξεύτηκη κοιλότητα στην κορυφή του βράχου, όπων υπερέχει, αφήνει το νέρο να τρέψει προς την είσοδο του τάφου και την κάβετη κογκή από τα δύο αυλάκια, σύμφωνα με την ορθή αντήγηση ότι η ψηλή του νεκρού διάρια. Στην Ελλάδα, οι αποδέες συνήθιστον διάτετα στη λατρεία του νεκρού (χειρός, αλλά και γεννούτης) η προσφορά νερού ήταν σημαντική μορφή „υπτριασμάτων“. Τα υπότατα συμβολίζουν τη Μεγάλη Μητρέα και αναπνέουν με τη γέννηση και την αναζωογόνηση της πηγής της ζωής: διαλύνουν, εξαγόνουν, επιλύνουν την παλιά ζωή και επιρρούνται την καινούρια. Cooper, ὅ.π., σ. 344-348.

29. Ch. Lenormant, «Etude sur la religion phrygienne de Cybèle», *Nouvelles Annales les publiées par la section française de l'institut archéologique* 1 (1836), σ. 236 σημ. 2, 238.

30. E. Neumann, *Die Grosse Mutter*, Zürich 1956.

31. H. Metzger, *Anatolien II. Vom Beginn des 1. Jahrtausends v. Chr. bis zum Ende der römischen Epoche*, München-Gent 1968, σ. 58-59.

32. A.M. Ramsay, «Sepulchral Customs in Ancient Phrygia», *JMS* 5 (1884), σ. 255.

33. «Στην πρώιμη εποχή του Σιδηρού μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύριες περιόδους: η πρώτη από τον 11ο έως τον 9ο αιώνα π.Χ., και η δεύτερη από τον 8ο έως τον 6ο αιώνα π.Χ., που πάλι χωρίζεται σε δύο φάσεις. Τα πρώτα έτη και οι πλειάδες από σύντορο χρονολογούνται του 11ο-10ο αι. π.Χ., και μετέπειτα του 8ου του 7ου αι. π.Χ., οι σίδηροι βρύσκονται όλοι και μεγαλύτερες εφαρμογές στη συμπράλατη στάλη και σκευών», M. Lupis (επιμ.), *TRACI. Arte e cultura nelle terre di Bulgaria dalla tarda età romana* (Mostra, Venezia, Palazzo Ducale, 13 Maggio 1989 - 30 Novembre 1989), Art World Media, Milano 1989, σ. 133-136.

34. Fol.-Marazov, ὅ.π., σ. 147- Δ. Τριαντάφυλλος, «Αρχαία Θράκη», στο Γ. Αικατερίνης (επιμ.), ΘΡΑΚΗ, Γενική Γραμματεία Πειραιώς Ανταποκρίσεως Μακεδονίας Θράκης, Αθήνα 1994, σ. 35-97 ο ίδιος, «Δικαιομάτικη αναστορή στη Ρίζα του Έβρου», ΑΕΜΘ 1 (1987), σ. 487-495.

Rock-carved Tombs and Rituals in the Land of Cicones

S.D. Kiotsekoglou

The cult of the sun was spread in Thrace during the last phase of the Bronze Age. The countless schematic representations of the sun, carved on the Peleokastro rock, in Petrotta or Rodope and in Nipsa of Evros, in combination with Makrobius' information regarding the existence of a cyclical temple with a central roof opening on the Zilmissos hill, reveal the affiliation of this Dionysiac sanctuary with the cult of the sun, a deity related both with the god of vegetation and that of the kingdom of the dead.

The carved tombs of Thrace, or the conchs on the mountain rocks, eastwards orientated so as to catch the beneficial sunbeams, are monuments expressing the belief of the Thracians in the immortality of the soul. In addition, they were serving as the last dwelling of kings and leaders, they symbolized the unification of the solar and chthonic cult and were centers of ritual offerings and cult.

Close to Boz-tepe, just six kilometers away from the village Avantas in the Alexandroupolis province, three tombs have been carved on the east, northeast and north side of an isolated rock. The first comprises one vertical and two transverse conchs, each having a different function: the central one was purposed for the placement of the dead, the second for offerings, the third probably for offerings or libations or even for bloody sacrifices. An oblong slab was closing the entrance of the tomb neatly and tightly. Two more elongated, spacious conchs for burials have been carved on the north and northeast side of the rock; they are surrounded by smaller openings, appropriate for the placement of offerings.